

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

**ПОВСЯКДЕННІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В
УМОВАХ ОКУПАЦІЇ 1941-1944 РР. (НА ПРИКЛАДІ СЕЛА
СИВАСЬКЕ) В РОЗКРИТТІ РОЗДІЛУ ШКІЛЬНОГО КУРСУ З ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ «ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА»**

Кваліфікаційна робота (проєкт)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент 4 курсу 441 групи

Спеціальності 014 Середня освіта

(Історія)

Освітньо-професійної програми «014

Середня освіта (Історія)»

Домаскін Михайло Дмитрович

Керівник к.і.н., доцент Цибуленко Г.В.

Рецензент к.і.н., доцент Макієнко О. А.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ СИВАСЬКОГО В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	
1.1. Початок війни та окупація Сиваського.....	8
1.2. Формування окупаційного режиму в селі Сиваське.....	12
1.3. Голокост українських ромів Сиваського в травні 1942 року.....	21
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ СИВАСЬКОГО	
2.1. Встановлення контролю над населенням.....	27
2.2. Українізація соціальних інститутів та освіти в Сиваському.....	29
РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНЕ ТА ТРУДОВЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ СИВАСЬКОГО	
3.1. Економічне життя на селі.....	31
3.2. Трудова буденність в окупації.....	37
РОЗДІЛ 4. МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОКОСТ В СИВАСЬКОМУ: ВИХОВНИЙ ФАКТОР	
4.1. Меморіалізація Голокосту в Сиваському.....	45
4.2. Виховний фактор в закладах загальної середньої освіти.....	46
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	50
ДОДАТКИ.....	53

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Історія Другої світової війни та дослідження історії нацистського окупаційного режиму залишаються однією з провідних тем у сучасній історичній науці. Все більш популярним є мікроісторичний підхід до вивчення теми, за яким ми намагаємося прослідкувати загальні процеси на прикладі досвіду одного села, родини або людини.

Звертаючись до історії села Сиваське, ми намагаємося на мікрорівні прослідкувати конкретні історичні обставини за яких проходило життя мешканців Південної України в умовах нацистського окупаційного режиму.

Мета дослідження. Виходячи з актуальності та необхідності у висвітленні даної теми, нами максимально розгорнуто реконструюється повсякденність населення Сиваського в умовах окупації. Щоб відтворити комплекс соціальних сфер: побут, господарство та інше, нами були окреслені такі наукові завдання:

- розглянути та вивчити документи з Державного архіву Херсонської області, Галузевого державного архіву Служби безпеки України та оцифровані документи з Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації;
- проаналізувати спогади місцевих жителів Сиваського;
- систематизувати наявну літературу даної тематики;
- проаналізувати основні тенденції розвитку «нового порядку»;
- простежити процес впровадження штрафних санкцій щодо населення на окупованій території;
- розглянути специфіку встановлення податкової системи в Сиваському;
- проаналізувати хід Голокосту проти ромського населення на теренах Сиваського ;

- розкрити повсякденність селян Сиваського;
- проаналізувати основні аспекти повсякденності.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 1941 по 1944 рр. Вибір нижньої хронологічної межі (1941 р.) зумовлено початком окупації України гітлерівськими військами та їх союзниками; нижньої (1944 р.) – остаточним звільненням України від окупантів.

Територіальні межі охоплюють територію сучасної України, а саме Херсонську область – селище Сиваське.

Об’єкт дослідження: гітлерівський окупаційний режим в роки Другої світової війни.

Предмет дослідження: повсякденність українського населення в умовах окупації 1941-1944 рр. на прикладі селища Сиваське.

Джерельна база представлена архівними фондами в яких зберігаються документи, що дають змогу відтворити всі аспекти життя населення Сиваського в роки гітлерівської окупації. Автор використовує архівні фонди, що зберігаються в Державному архіві Херсонської області: Р1501 – документи Сиваської районної управи та накази і циркуляри окупаційної влади [4; 5; 6]; Р1520 – Сиваська сільська управа [7]; Р1677 – маніфест німецького командування [11]; Р1603 – різного роду звіти [10]; Р1586 – накази окупаційної влади та поліції [8; 9]; Р1479 – документи розслідувань Надзвичайної Комісії, також в роботі використовується кримінальна справа Марії Зіменс, яка зберігається в фонді Р4033 [3; 13] та листи остарбайтерів до Сиваського з Німеччини – Р2244 [12]. У роботі використовується кримінальна справа Олександра Афонченка [1] – колишнього працівника Сиваської допоміжної поліції, яка зберігається в фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Також, в роботі подано інформацію з оцифрованих документів Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації [19]. Ці джерела представляють собою накази адміністративних та військових структур, відозви до населення,

маніфести окупаційної влади, заклики від нацистського командування, переписи майна, обліки населення, статистичні дані, дві кримінальні справи особового походження, донесення про безповоротні втрати радянських військовиків. У яких, в свою чергу, інформація подана розлого, але історичний матеріал можна вилучили лише поєднуючи комплекс документів, а іноді й архівних справ. Лише в такому випадку можна наголошувати, що подана інформація відображає об'єктивну дійсність картини.

Також, було залучено спогади жителів та старожилів Сиваського: Алли Зозулі [14; 17], Євгена Паскаря [14], Раїси Намазової [15], Олексія Фалька [16] та Олександри Максименко [18], які доповнили архівні матеріали своїм змістом.

А. Зозуля та О. Максименко живі свідки тих подій. У них, як і в багатьох інших дітей війни, з плином часу пам'ять трансформується. Вони самі того не підозрюючи, відбілюють дії німецьких солдатів та офіцерів. Оскільки, в першу чергу, це пов'язано з тим, що ті хто бачив справжні «чорні» дієства солдатів, вже, нажаль, вмерли. Наразі залишились, ті, хто багато фактів можуть не згадати, придати важливості іншій інформації, а про не потрібне їм промовчати. На такі дії вплинули чинники, в першу чергу, події післявоєнного десятиріччя: голод, важка праця на землі та тяжка відбудова підприємств в республіці, політика СРСР щодо національних меншин та політика «забуття» Другої світової війни залишили свій слід.

Є. Паскарь, Р. Намазова та О. Фалько – носії постпам'яті, це складне явище, що зумовлене трансформацією пам'яті. Вона властива тим, хто міг був учасником подій, але не має власних спогадів через низку різних причин, в основному – малий вік та тим, чиї уявлення про події сформоване виключно із зовнішніх джерел. Тим не менш, образ ворога утворився в свідомості людей, що не мають власних спогадів про війну.

Історіографія: досі ця тема не отримала ґрунтовного висвітлення в науковій та популярній літературі, а ті не чисельні публікації, які доносять до нас історію тих часів, підлягають доповненню та переосмисленню [22; 23; 25]. Оскільки радянська наукова література занадто заідеологізована, через що не подається об'єктивність фактажу. Література часів незалежності, що друкувалась в Херсонській області, як правило, цитувала радянську літературу з невеликими доповненнями. М. Д. Домаскін [20] почав проводити історичні розвідки даного питання. У роботі використовується праця О. О. Захарченко [21], в якій розглянуто «новий порядок» на Півдні України в загальному плані. Більш територіально – Херсонщина в період окупації останнім часом знайшла своє відображення в історичних наративах Г. В. Цибуленка [30-37]. У роботі використовується автореферат дисертаційної роботи А. А. Погорєлова [27], котрий в загальному плані охарактеризував Південь України в початковому періоді Німецько-радянської війни. А тематика Голокосту на Півдні України розкривається в працях Ю. В. Капаруліна [24].

Методи дослідження. У першу чергу це мікроісторичний підхід до вивчення тематики окупації. У роботі використовувались також такі принципи: принцип історизму, об'єктивності та всебічності, які в свою чергу становлять методологічну основу роботи. У дипломній роботі використано як загальнонаукові (систематизації), так і спеціально-історичні методи (історико-порівняльний, проблемний, історико-генетичний та проблемно-хронологічний). При висвітленні теми вагоме значення посідало використання методу критичного аналізу та методу аналогії.

Практичне значення результатів роботи полягає в можливості використання для проведення краєзнавчих, позашкільних заходів, також заходам, що присвячені пам'яті жертв Голокосту в закладах освіти, під час проведення громадських заходах, розробки тематичних очних та

віртуальних виставок в архівах та музеях. Частина зібраних інтерв'ю, що використані в роботі, вже стали частиною онлайн-архіву «Свідчення про Голокост в Україні».

Апробація: тематика Херсонщини в роки Другої світової війни була розглянута автором в конкурсній роботі для II Всеукраїнського конкурсу наукових, науково-дослідницьких проектів студентів, аспірантів «Зберігаючи пам'ять про Голокост», 2019 р. Статтю на тематику Сиваського в окупації було надруковано в збірнику Всеукраїнської наукової конференції з історії України студентів та аспірантів «Хаджибеївські читання», 2020 р. Частина інтерв'ю, що використовується в даній роботі, була представлена в конкурсній роботі III Всеукраїнського конкурсу наукових, науково-дослідницьких проектів студентів, аспірантів «Зберігаючи пам'ять про Голокост», 2021 р.

Структура роботи. Дипломна робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновку, списку використаних джерел та літератури в якому 37 найменувань, з яких 19 джерел та 18 літератури. В загальній складності, у роботі 62 сторінки разом з яких основного тексту – 45 с. У кінці роботи надаються 9 додатків, що складаються з кодексу академічної доброчесності здобувача вищої освіти ХДУ (додаток А), радянських агітаційних плакатів, що знаходяться у вільному доступі (додаток Б), копій архівних документів (додатки В; Г; Д; Е; З; И), фото з родинної колекції Намазових (додаток Є) та авторське фото пам'ятника розстріляним ромам (додаток Ж).

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ СИВАСЬКОГО В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

1.1. Початок війни та окупація Сиваського

Історія селища міського типу Сиваське офіційно бере свій початок з 1816 р., коли воно носило назву татарською – Каракуї, але село значно старіше [23, с 540]. З кінця XIX ст. і до 1935 р. селище мало назву Різдянка – на честь релігійного свята Різдва Христового. Наразі селище має назву – Сиваське, яку було присвоєно у 1935 р. Самі жителі селища з 1940-х років і до сьогодні називають його «Сиваші». У цьому ж 1935 р. було прийнято рішення про роздрібнення районів та створення Сиваського району (на той час частина Запорізької області). На сьогоднішній день селище Сиваське відноситься до Генічеського району Херсонської області [20, с. 27].

Остаточно Радянська влада утвердилася на селі восени 1920 р. У продовж наступних років на території селища та району реалізовувалася загальнорадянська соціально-економічна політика. Зокрема, відбулася колективізація господарств, що призвело до утворення колгоспів. Територія району складала 0,9 тис. км². У Сиваському районі було 7 сільрад, що об'єднували 17 населених пунктів, 30 колгоспів, 2 радгоспи і 2 машинно-тракторні станції (МТС) з загальною площею обробітку 84,2 тис. гектарів [22, с. 37].

У роки Німецько-радянської війни південь України приглянувся нацистському керівництву, яке відразу почало прагнути забезпечити безперебійне постачання продовольством та сировиною армію й державу, але цей процес незмінно був пов'язаний з обстановкою на фронтах війни. Керуючись цим, 27 листопада 1941 р., А. Гітлер зауважив: *«Ми візьмемо південну Україну, особливо Крим, і перетворимо*

її у велику німецьку колонію». За планами Німеччини на завойованій території планувалося повністю виселити місцевих жителів, а на їх місці розгорнути військові колоніальні поселення [21, с. 166].

У роки окупації гітлерівці мали на меті приборкати та повернути на свій бік українське селянство, так як вбачали в них найбільш постраждалу категорію населення від сталінського терору, але цей задум провалився, оскільки український селянин вбачав в гітлерівцях, в першу чергу, своїх поневолювачів, які хотіли перетворити його на раба [21, с. 173].

З початком Німецько-радянської війни, всі військовозобов'язані чоловіки були мобілізовані до лав Червоної армії. Про евакуаційні заходи в Сиваському історична наука детальними даними не володіє, але відомо, що весь цінний інвентар, трактори, худобу, МТС було евакуйовано, на той час, в глибокий тил – до Верхне-Курмоярського району Сталінградської області, за яким був закріплений Сиваський район. Але вже під самий кінець евакуації деякі стратегічні одиниці, такі як, табуни худоби потрапили до рук гітлерівців [28, с. 8].

Евакуаційні заходи та загалом події війни гарно пам'ятає старожил Сиваського – Алла Зозуля, 1935 р.н. У своїх спогадах вона так описала початок війни: *«Я пам'ятаю тітка Катя, моя двоюрідна тітка, що вони гнали скот у напрямку на схід, а мій батько, мій дядько, вони були в винищувальному батальйоні, розбирали сільськогосподарську техніку, відправляли поїздом, а потім вони повинні були останнім поїздом уїхати разом з цим інвентарем для того, щоб там знову його збирати, приводити в рух, але так вийшло, що вони не встигли, їх десь під Мелітополем зупинили. ...як розповідав батько, їх відправили під Крим, там був якийсь табір... і вони там знаходилися як полонені. Потім німці почали розбиратись і коли вони в паспортах побачили, що мій батько і дядько німці – їх відпустили, вони прийшли додому серед ночі»* [17].

Загально відомо, що процес евакуації людських, продовольчих, та матеріально-технічних баз на Півдні України виявився фактично зірваним через стрімкий наступ гітлерівців. А. А. Погорелов у своїй дисертаційній роботі зазначає, що на випадок військового конфлікту в першу чергу повинна евакуюватися промислова потуга СРСР, а про місцеве населення мова не йде. При евакуації народного господарства та населення, в першу чергу евакуювались кваліфіковані спеціалісти. Навіть керівництво партії не вірило, що наступ гітлерівської армії не можна зупинити, тим самим було упущено чимало можливостей. Протих людей, що були кинуті на окупованій території, більшовики не переймалися. Також керівництво позбавило родинам самим вчасно вирішити проблему евакуації, цим самим радянська влада фактично лишила населення напризволяще, без продовольчих запасів, застосувавши тактику «випаленої землі»: спаливши або потопивши зерно з елеваторів, виливши пальне у річки, а провину за це, пізніше з майстерністю, буде перекинуто на нацистську окупаційну владу.

Після проведення, нашвидкуруч, радянським керівництвом примусової евакуації спеціалістів, у Південних областях все ще залишилася значна кількість робітників та майстрів. Більша частина яких не евакуювалася через брак або технічну неспроможність транспортних засобів, а інша через антирадянські настрої. Це призводить до того, що останні будуть добровільно йти на співпрацю з ворогом [27].

Задля перешкоджання ймовірного вторгнення гітлерівців, приблизно 23-24 червня 1941 р. в Сиваському створюється винищувальний загін, куди були зараховані Михайло Шефтнер та Олександр Афонченко – в майбутньому члени допоміжної поліції під час німецької окупації [1, арк. 21]. Винищувальний загін нараховував близько 100 чоловік. Командиром загону став член районного комітету партії А. Белянський. Однак, загін не мав оперативного зв'язку з іншими

подібними районними підрозділами та регулярною армією, тому, рух опору на селі не мав великого впливу [28, с. 8]. Діяльність цього загону зберіглася у пам'яті свідків тих подій: *«Пам'ятаю, почали копати окопи – ями, ми говорили “ось там ями довгі накопали”, і один окоп находився через дорогу у дерезі. ... під час війни вже наші батьки, створили... винищувальний батальйон, який повинен був ліквідувати: спалити поля, тому що врожай незібраний був, повинні були розібрати і відправили в поїзда с/г техніку, відправляли скот, в основному колгоспний»* [17]. Отже, основними функція цього і йому подібних загонів на селі було: 1) Знищити незібраний врожай – застосувавши вже вище згадану тактику «випаленої землі». 2) Евакуація в тил матеріально-технічних баз та худоби. 3) Риття простих окопів.

На початку вересня 1941 р. німці, перш ніж зайти в село, пустили авіацію і Сиваське потрапило під ворожу авіаатаку. Ймовірно, було застосовано 2-3 літака. Під час бомбардування одна авіабомба впала на цистерни с горючим, що знаходились на місці розташування МТС, декілька бомб потрапили в житлові будинки, які було зруйновано [17]. Повідомлення про втрати на цей період не віднайдено. Також, під час нальоту, одна бомба влучила в районний будинок культури, пробила дах, підлогу але не вибухнула і пролежала до 1946 р.

Вже 14 вересня 1941 р. із сусіднього районного центру – Новотроїцького, в Сиваське на мотоциклах приїхала розвідувальна німецька група, яка відкрила вогонь на вулицях де знаходились відомчі будівлі району. Від стрілянини біля будівлі районного відділу міліції зав'язався короткочасний бій, в ході бою загинув невідомий лейтенант Червоної армії, він вибіг з будівлі і впав [28, с. 8]. Дії гітлерівських розвідників, були спрямовані на залякування населення.

«...заїхали німці, серед дорослих була напруга, всі шепталися, а у нас “ушки на макушки”, прислухалися, для нас було страшно, діти це сприймали як неприємності в батьків, вони розуміють – не розуміють, а

страх з'являється. Пам'ятаю по цій вулиці Вишневій, а тоді ж не було назв вулиць, їхали, пиляка стовпом, всі батьки позаганяли дітей в дім, і попід вікнами лазили, виглядали, тому що були такі, що... Серед них були ще й румуни, і один румун посилюся у нас, він такий був противний... одразу в 1941 році Сиваське було під німцями». Так Зозуля згадує появу германських солдатів [17].

Можна стверджувати, що в перші місяці війни, в селі активно розповсюджувалась антигітлерівська пропаганда, проявлялась вона, скоріш за все, в розмовах між самими жителями Сиваського та виступами партійного керівництва. *«Говорили, що вони і з рогами будуть, і такі, і сякі» (А. Е. Зозуля).* – гарний приклад карикатурного кліше в радянській пропаганді який існував з перших місяців війни.

Пізніше очевидці згадували, що перед тим як в'їхати в село німецькі солдати захопили з собою місцевого жителя П. Кащенко, який, власне, і показав місця знаходження районних управлінських будівель. Вже наступного дня, 15 вересня гітлерівці повернулися і окупували Сиваське [28, с. 8].

Місцеві жителі згадують, що офіцерами були німці, а основний гарнізон склали війська румунської армії, які, примітно, окопувалися серед житлових дворів Сиваського [16]. В загальній складності, німецький контингент був обмежений. Наприкінці 1941 р. фронт проходив на відстані 60-80 км. від Сиваського [26, с. 84].

1.2. Формування окупаційного режиму в селі Сиваське

Починаючи з 15 вересня 1941 село Сиваське почало входити до Генічеського округу, Запорізької області і перебувало під доменом генерального округу «Крим» (в майбутньому підокруг «Таврія» із центром у Мелітополі) [30, с. 29].

Роки окупації стали справжнім випробуванням для жителів Сиваського. Окупанти вилучали майно яке використовували для власних

потреб та вивозили до Німеччини. Життя за умов «нового порядку» було важким та небезпечним, оскільки умови життя селянству диктувалися через низку заходів окупаційної влади.

Німецька комендатура разом з кухнею розквартирувалась в одному з двоповерхових будинків села та була окружного значення. В комендатурі знаходились німецькі офіцери: капітан фон Шак – він же був комендантом Сиваського, його заступником та другим комендантом був Бітлер (Бітнер), районну жандармерію очолював капітан Роте, районним сільгоспкерівником був Морк, а недовгий час начальником Сиваської поліції був Реберг, пізніше його наступником став українець М. Галущенко [3, арк. 25; 27, с. 85].

У колишній будівлі районного комітету партії розмістився старостат району та села, як правило владу на селі надавали найбільш активним антибільшовикам на селі: Районним старостою був Іван Ручко; сільським старостою, в різний час були Пушний та Яшко, а виконуючим обов'язки райстарости – Коваленко. Начальниками поліції за період окупації з українців були: Макар Галущенко, примітно, що він для конспірації використовував такі псевдоніми: Михайло Галущенко та Макар Галушко (до війни виконував обов'язки шофера райкому партії) та вже вище згадані М. Шефтнер та О. Афонченко [20, с. 30].

Захопивши Сиваське у вересні 1941 р. окупаційна влада відразу починає змінювати умови життя на свій розсуд задля контролю населення. Контроль полягав в різних проявах. Німецькі органи влади спочатку наказали всьому населенню села: 1) усі передатчики та радіоприймачі підлягають конфіскації та повинні зберігатися в комендатурі. А у тих, у кого буде знайдено заборонене обладнання, того буде арештовано та в подальшому ліквідовано як підпільника [31, с. 17]. 2) жителі села повинні описати все державне майно, яке відтепер буде належати Німеччині. За невиконання – розстріл [28, с. 8]. 3) у Сиваському встановлюється комендантська година, при цьому

заборонялося цивільному населенню виходити на вулицю після 21:00, а також збиратися групами більше 3-х чоловік. Через прояви непокори з боку селян, 23 лютого 1943 р. окупаційна влада поставилась більш жорстко до встановлення комендантської години, тому згідно наказу №1 по Сиваській районній шуц-поліції (допоміжній поліції) – категорично заборонялося всіяке перебування на вулиці з 17:00 – 05:00. За порушення комендантської години передбачалося суворе покарання [9, арк. 26]. А. Зозуля про окупаційну буденність: *«Пам'ятаю, що колись облава була, і ми так боялися, тоді ж оголосили комендантську годину, до конкретного часу мав право ходити, а далі – не дай Бог, тебе піймають. Батько сказав матері моїй, як вона розповідала вже, що: “Твою подругу, Лена, Обод Ульяну... хтось доніс, що вона жінка голови колгоспу в Отрадовкі і що він комуніст, хтось доніс і цю ніч повинні йти облавою і забирати.” І мама пішла по під дворами, щоб сказати Ульяні, щоб вона щезла з дому, і вона пішла, її не знайшли і таким чином залишилася жива»* [17]. Покараннями слугували побиття у відділку допоміжної поліції, або проведення декілька днів в ізоляторі [1, арк. 100, 101]. Наостанок, суворе покарання очікувало і тих, хто займався незаконним вилученням майна [31, с. 17].

Проте, ймовірно, вилучити всю радіотехніку у жителів Сиваського силою повністю не вдавалося. Так як на території села партизанських загонів не було. Однак, відомо, що спробу вести антигітлерівську діяльність спробував мешканець села О. Курочкін [25, с. 436]. Він жив у місцевої жительки. Його підпільна діяльність полягала в прослуховуванні, через вмонтованого в стіну радіоприймача, радянського Політінформбюро та написанні агітлістівок в яких розповідав положення на фронтах війни і закликав до визвольної боротьби проти гітлерівської армії. Окупаційні сили виявили його та заарештували, і деякий час він знаходився в Генічеській в'язниці. Його відвідувала жителька Сиваського з якою він мешкав і останні слова які

він їй сказав: *«Нічого, скоро прийдуть наші, перемога буде за нами. А моїй матері передайте, що я загинув, як чесна радянська людина»*. Незабаром він був розстріляний [28, с. 9]. Виникає дуже цікава ситуація з Курочкіним, інформація про нього майже відсутня, він згадується лише в декількох джерелах, які з плином часу стали заполітизованими і потребують корегування. Все це схоже на радянський міф післявоєнних років, щоб показати, що село було готове до спротиву «новому порядку», але «місцевого героя» було викрито і все провалилося, так з'явився клішований образ радянського героя. Оскільки, в Радянському Союзі було прийнято, що в кожному населеному пункті повинно бути по герою. Також, виникає доцільне питання, чому жителька з якою він проживав не зазнала репресивних заходів за переховування та співпрацю з партизаном, як себе називав Курочкін? Тому, що ніякого Курочкіна й не існувало.

Майже відразу, починається розширення впливу на всі сфери життя населення, задля масштабного контролю за всіма категоріями населення Сиваського, інструментом якого виступав облік населення. Більш детально облік жителів Сиваського буде розкрито нижче, в поданій роботі. Та не дивлячись на всі види впливу, гітлерівці в головному інструменті вбачали покарання. Найдієвішими з покарань були штрафи всіх можливих видів та найрізноманітніших обсягів. Адже, тільки штрафні санкції могли охопити всі категорії селян.

Підіймаючи тему системи штрафів у Сиваському, було виявлено, що інформації про них мало, вона майже відсутня. Нами було прийнято рішення провести аналогію з іншими населеними пунктами Херсонщини, в яких система штрафних санкцій гарно прослідковувалась. Як вже було сказано, штрафи були дуже різноманітні: за невиконання наказів сільської управи, як то не своєчасне встановлення карантину в одній із Сиваських громад «Южный степ» через хворобу тварин на ящур, що підлягало стягненню

штрафу [8, арк. 370]. Новий заходень, який не став на облік у триденний термін, не знявся з обліку, підлягав штрафуванню на 25 крб. Не вчасне повідомлення про смерть протягом 2 діб штраф – 25 крб. Неповідомлення про народження протягом 7 діб – 50 крб. За неповідомлення про особу яка має зброю – 50 крб. За незаконне пересування за межами області тварин та продуктових товарів – 100 крб., з конфіскацією товару. За спекуляцію з ціною на товар, будь то, на ринку або вдома вище встановлених ринком – 100 крб. За порушення вимог торгівлі – 400 крб., з подальшою заборонаю вести торгівлю. Якщо затримували вдруге особу піддавали арешту. За недотримання чистоти будинків та прилеглої до будинків території – 25 крб., якщо затримували вдруге – арешт до 7 діб. Якщо, особа смітить на вулиці – 10 крб. За псування рослинних насаджень на вулицях – 50 крб. За антисанітарний стан інфраструктур села штраф з керівника 50 крб. За придержання продуктів харчування в жахливих умовах штраф з відповідальної особи 100 крб. За паління в не відведених місцях – 10 крб. За порушення громадського спокою та тиші і перебування в неохайному вигляді в громадських місцях та на вулицях – 25 крб., при повторному затриманні – 100 крб. За самогоноваріння – 200 крб. За незаконне приховування обладнання для самогоноваріння – 100 крб [32, с. 29]. Відомо, що в Сиваському за забій та вигонку худоби без дозволу – 100 крб., а за недостатній догляд – подальша конфіскація худоби [8, арк. 440, 449, 575]. При збереженні селянами зброї без дозволу штраф 1000 крб. За незаконне приховування селянами радіоприймача – 500 крб [32, с. 29]. Відомо про одне екзотичне стягнення штрафу, що відбувалось в Сиваському, за розкриття бавовняних коробочок під відкритим небом на території громадського господарства – 1000 крб [8, арк. 444]. Отже, при «новому порядку» активно використовувалась зазначена штрафна система.

Штрафні санкції накладалися на селянина за невиконання владних розпоряджень винятково сільськими управами, як єдиною низовою управлінською установою. Під час стягнення штрафу сільська управа складає постанову з вихідними даними, такими як, сума штрафу, після чого постанову чекає затвердження від районної управи. Протягом 10 днів оштрафований мав право оскаржити рішення сільської управи в рай управі [32, с. 29].

В Сиваському, як в районному центрі активно діяла антибільшовицька пропаганда. Гітлерівці цікавились долею репресованих, та спекулювали на діях НКВС. Можна зазначити, що активно пропагувалась єдність між германським та українським народами та, що німецький солдат – це захисник всієї Європи, який наразі веде запеклу боротьбу з більшовиком за світле майбутнє, і німецький солдат, як ніколи інше, потребує співпраці з українським, Сиваським селянином [37, с. 49].

Вище згаданий райстароста І. Ручко був палким прибічником нової влади, відкритим антибільшовиком, і по різному паплюжив партію називаючи її «Жидівською», «Більшовицьким ярмом», «Жидо-більшовицьким ярмом». Задля остаточного винищення більшовизму він як представник владних структур на селі агітував і закликав всіх селян вносити добровільні грошові внески на допомогу гітлерівській армії і особисто, для прикладу іншим, надав в фонд допомоги германської армії 600 карбованців на її утримання. І. Ручко наголошував: *«Німецький народ з його непереможною армією веде запеклу боротьбу за звільнення народів від жидівсько-більшовицького ярма, за краще майбутнє нас і наших дітей, за щасливу Європу. Але більшовизм, ще остаточно не знищений і намагається в своїй передсмертній агонії наносити опір армії-визволительці. Для повного знищення більшовизму - цього світового ворога людства необхідна могутня армія»* [5, арк. 4]. Подібні агітаційні повідомлення, як правило, просочені пафосом і німецький

солдат чи загалом армія в них головний герой. Для, нібито, «добровільних» внесків на користь армії обирали одну людину яка здійснює збір пожертвувань по своїй громаді, ведучі при цьому спеціальний облік, в котрому записувалось: прізвище, ім'я, по батькові мецената, грошовий внесок та підпис мецената. Тільки після всіх операцій, відповідальна за збір коштів людина відправлялась до сільської управи де кошти здавалися керманичам Сиваського [9, арк. 21, 23].

У Сиваському, в цей період починає розповсюджуватися преса ідеологізуючого характеру, в якій були описані переможні бої гітлерівської армії за період грудня 1942 – січня 1943 рр. Та сатиричні карикатури про радянські колгоспи та колективізацію в цілому [10, арк. 265].

Просякнутий пафосом пропаганди і заклик генерал-комісара Криму Альфреда Фраунфельда від 1 червня 1943 р. до селян і сільгоспробітників. В якому він заявив: *«В наслідок перемог німецьких солдатів, Ваша країна вільна від більшовицького ярма і германські вояки успішно захищають її. У статусі німецького генерал-комісара, я неодноразово звертався до Вас з закликом взяти усі сили на те, щоб не тільки селяни, але й мешканці міст так само, як і солдати, які захищають Вашу країну, мали достатньо харчування. Ви блискуче виконали за допомогою агрономів і під керівництвом Ваших німецьких сільськогосподарських керівників Ваші завдання. Небо нагородило нас за нашу роботу і тепер можна чекати доброго врожаю. За Вашу старанну працю під час посівної я висловлюю вдячність всім, хто своєю завзятістю сприяв цьому успіху. ...я вирішив надати Вам за прикладену Вами працюовитість велику кількість предметів першої необхідності (в якості премії)»* [9, арк. 238].

Використана риторика пояснюється не тільки тяжким становищем німців на фронтах у 1943 р. та його наближення, але і в лояльності

місцевого населення. Це були елементи цілеспрямованого використання національних чинників, що застосовувались з самого початку для впливу на українських селян [37, с. 49].

Політичне життя в Сиваському за період окупації характеризувалось і плановими облавами допоміжної поліції. Слід розглянути такий факт, що вже влітку 1942 р. поліція організувала розшук невідомого військовополоненого єврейського походження який втік з відділку поліції та переховувався від арештів, за для цього вивішувались оголошення в котрих було закликано населення до співпраці з поліцією шляхом його викривання місця знаходження, за що передбачувалась грошова винагорода [1, арк. 101]. У грудні 1942 р. поліція організувала масові арешти «радянсько-політичного активу» в Сиваському районі, в період грудня 1942 – січня 1943 р. було заарештовано та відправлено до Генічеської в'язниці до 100 жителів села та району [1, арк. 378]. Під керівництвом Афонченка було заарештовано І. Калінько, С. Калінько, Г. Недождія, А. Колодія, М. Муринця котрих утримували у Сиваському райвідділку, допитували та били. Після подібних екзикуцій доля С. Калінько наразі невідома [1, арк. 4]. Репресіям піддавалися й ті, хто ходив по селу під час комендантської години.

Влітку в.о. начальника поліції О. Афонченко разом зі своїми підлеглими: Г. Фалько та П. Лойком, провели обшук в місцевій жительки А. Тригубової, в якій було реквізовано та знищено на місці патефонні пластівки патріотичного характеру [1, арк. 4]. Також примушував жителя Сиваського Є. Бринзу здати свою корову на користь німецької армії [1, арк. 378].

Одним з провідним завданням «нового ладу» постало питання відправки трудових ресурсів до Німеччини. Германське командування в Сиваському подавало це як акт піклування і заохочення. До Німеччини мали бути відправлені найпрацездатніші. Відправка до Німеччини, на

початку окупації, надавалась як нагорода за хорошу працю, з наближенням фронту відправки ставали все більш примусовими [32, с. 12].

Протягом окупації в селі було проведено 3 набори для роботи у Німеччині. Нам відомо, що за період 1943 року до Німеччини виїхало 344 добровольців по Сиваському району:

- З Сиваської с/ради – 29 добровольців;
- З Павловської, Будьонівської, Ново-Михайлівської с/ради – 46 добровольців;
- З Петровської с/ради - 111 добровольців;
- З Отрадівської с/ради - 81 доброволець;
- З Попелацької с/ради - 77 добровольців [5, арк. 6-15].

Ті добровольці, що від'їхали до Німеччини мали змогу писати листи на Батьківщину. В одному з них: *«Живу я поки добре ... робота дуже гарна і легка, одягнена, і взута добре. Майстер був 4 тижні у відпустці, я одна працювала, і зараз він прийшов, і приніс мені в подарунок дзеркало, і велику ляльку... він добрий так до всіх дівчаток...»* [12, арк. 157]. У десятках та сотнях подібних листів, остарбайтери сповіщали своїх близьких та родичів про непогані умови життя та праці. Утім, варто розуміти, що ці листи проходили німецьку цензуру і їх зміст часто не відповідав реальним обставинам за яких вони були написані, але багато хто туди потрапив, не завжди мали бажання повертатися на Батьківщину.

«...мій чоловік – Олексій Іванович, і він розповідав, коли німці відступали, знали всіх на світі, навіть в кого були коні, в кого не були, були такі, що на тачці, він говорив, що його мати на тачці тягла. ... напевно, у них (гітлерівців) було завдання: тягти за собою робочу силу. Так само було і тут (в Сиваському), всіх відправляли в Німеччину». Так А. Зозуля згадує примусову відправку до Німеччини в 1943 р. Повернутись з якої змогла лише восени 1945 р. [17].

1.3. Голокост українських ромів Сиваського в травні 1942 року.

З приходом німецьких окупаційних військ, каральні органи майже відразу почали збір інформації про місцеві єврейські та ромські родини. Переслідування відбувалися по всіх областях. Основним способом знищення євреїв та ромів був розстріл. Доля єврейського та ромського населення на Півдні України була типовою стосовно інших областей. Чимало родин були приречені на смерть в результаті погано організованого процесу евакуації, матеріальної неспроможності самоевакуюватися або небажання покидати свої домівки через свою непоінформованість [24, с. 36-37].

За даними Меморіального центру Голокосту Бабин Яр жертвами Голокосту на півдні України стало 203 000 українських євреїв та ромів [2].

Не минули і Сиваське події Голокосту, жертвами якого стали представники ромського населення.

До німецько-радянської війни в Сиваському жила невідома кількість ромів, але відомо, що були великі родини як то Отаєві, Огли та Намазові. Отаєві були кочівниками. Степан Намазов, 1902 р. н. – не з кочівної сім'ї, одружився з жінкою із кочівної сім'ї. До війни, роми мали крупне сільське господарство: коні, вівці, кури, корови. Працювали в колгоспах – на кузні. Відносини ромів з місцевими жителями були нормальними – ніяких етно-релігійної ворожнечі в Сиваському не було. Також відомо, що жила одна літня жінка ромської національності котру всі називали баба Настя – була дуже добра, любила дітей, часто пригощала їх солодощами, що ще раз підтверджує гарні стосунки між різними національностями в Сиваському [14]. В кінці 1940 р. С. Намазова призивають до лав Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА), в 1941 р. службу проходив в Ірані [15]. В Ірані з серпня по

вересень 1941 р. проводилася сумісна операція СРСР з Великою Британією з метою забезпечення безпеки іранських нафтових родовищ і налагодження шляхів постачання до СРСР. Слід звернути увагу на те, що ромів, як правило, до армії не призивали.

Згідно з нацистським планом щодо «життєвого простору» на східних територіях, гітлерівці вилучали деякі групи населення з свого життєустрою, що підпадали під «особливе ставлення» через етнічну приналежність [26, с. 5].

У кінці 1941 р. в Сиваському, завдяки зондерфюреру на ім'я Брюнекер формується допоміжний поліцейський апарат [26, с. 84]. Функція якого була збір інформації про населення, патрулювання та охорона важливих об'єктів в Сиваському. О. Афонченко згадував: *«Увесь період служби в поліції я мав гвинтівку, і носив починаючи з 1943 р. поліцейську форму»* [1, арк. 27].

На початку травня 1942 р. тоді ще начальник поліції М. Галущенко був викликаний до районної управи в Сиваському, там він зустрівся з районним старостою І. Ручко та комендантом фон Шаком, йому було наказано: *«Силою підлеглих поліцейських провести арешт циган, що проживаю в селі Сиваші і з метою їх розстрілу доставити до вівчарні колгоспу «Паризька комуна», яка знаходиться в 2-3 км від районного центру»*. Тоді ж було наказано силами поліцейських провести охорону ув'язнених до місця страти. Районний староста І. Ручко наказав сільському старості Пушному щоб той забезпечив підготовку ями для проведення акції Голокосту [1, арк. 222].

5 травня 1942 р. з Генічеського району прибув шар- або обершарфюрер СС, який винаймав куток в домі Шефтнера і займався обміном одягу на продукти в населення. Члени СС займали ті квартири, які тільки хотіли. Відомо, що цього офіцера звали Карл [26, с. 85].

Поліцейських було викликано вночі в райполіцію. У відділку в. о. начальника поліції М. Шефтнер оглосив, що прийшов наказ на арешт,

про ліквідацію ще не було відомо, ромів Сиваського. Підставою для арештів поліцією стала офіційна обіцянка гітлерівців, за якою всі ромські родини німецька окупаційна влада евакуює до Бессарабії – в Румунію. Головною ж метою був розстріл цих людей [1, арк. 210; 26, с. 84]. Щоб приховати ці дії, майбутнім жертвам було дозволено взяти з собою документи та худобу. Тої рокової ночі поліція заарештовувала 3-4 місцеві ромські родини. [1, арк. 27-28].

Відразу після арешту поліція конвоювала приречених до вівчарника колгоспу «Паризька комуна». За словами Афонченка: « *На підводі сиділи циган та циганка, за возом шла прив'язана корова. Шефтнер наказав залишитися і супроводжувати разом з поліцейським Петром Лойко заарештованих циган до місця розстрілу. Привізши до вівчарника приречених, я разом з поліцейським Лойко вивантажили їх в землянку, що розташована неподалік вівчарника*» [1, арк. 28]. У землянці вже були привезені іншими поліцейськими роми, які допоміжна поліція залишилася охороняти до світанку. На світанку 6 травня, до головного поліцейського на об'єкті – О. Афонченка підходили робітники і повідомили про те, що вони викопали велику яму, і запитували чи не знає Афонченко навіщо вони її викопали. Яма була 10 метрів в довжину, 2 метри в ширину і 1.5 метра вглиб [1, арк. 162].

Трохи пізніше прибуває керівництво поліції: М. Галущенко та М. Шефтнер. Заарештовані хто в землянці, хто на вулиці спілкувалися між собою, тримались один коло одного, люди налаштувалися на евакуацію. Поліція також займалася своєю справою на об'єкті, лише помітивши велику яму на відстані 500-600 метрів вони запідозрили, що може статись щось страшне [26, с. 85].

На ранок 6 травня 1942 р. приїжджає автомашина радянського виробництва, це був офіцер СС Карл зі своїм водієм унтер-офіцером Вермахту [1, арк. 221; 26, с. 86]. Карл починає за допомогою свого водія, котрий володіє російською, збирати документи ромів та запропонував 7-

8 особам зайняти місце в вантажівці. Після цього поступає наказ від Галущенка про поділ в'язнів на групи та подальше перевезення ромів до місця страти. Достеменно невідомо де роздягали до білизни приречених в землянці чи на місці страти, але їх майно реквізували і відправляли до відділку поліції. Після чого за наказом райстарости І. Ручко речі страчених були передані до районної управи, де їх було розпродано та подаровано німецьким ставленикам [1, арк. 65, 224]. Одна частина поліцейських повинна була їхати разом з другою групою ромів до місця розстрілу – для їх охорони в дорозі й на місці, а інша залишилася біля землянки.

Приїхавши до ями, водій автомашини вийшов, взяв карабін Маузер 98к та вистрілив в повітря. Розстріл проходив «партіями», за одну таку партію ліквідувалось близько 10 чоловік. Вивантажували ромів з автомобіля поодному, офіцер СС Карл пропонував лягати в яму після чого розстрілюваав одиночними пострілами з карабіну. У присутності Афонченка двох людей розстріляв особисто начальник карного розшуку Сиваської райполіції Мойсей Горобець. Розстрілювали людей різної вікової категорії та незалежно від статевої ознаки [1, арк. 32]. Потім вантажна машина поїхала та, незабаром, повернулася і привезла ще людей: жінок та двох дітей [26, с. 86]. Їх було вбито одиночними пострілами. Отже, відбувалися цілком свідомі та заплановані вбивства дітей. Також, стосовно цієї акції Голокосту існує міф, згідно з яким малюків підкидували в повітря й стріляли, а ті в свою чергу падали в яму [16]. Звісно, що це не є реальністю і цей міф зародився в той період, коли Радянська влада намагалась всі жахіття війни перекинути на гітлерівців, тому допускалась така гіперболізованість фактажу.

Звернемо увагу й на психологічний чинник в цій трагедії. Майбутні жертви мали можливість спостерігати за стратою своїх односельчан, а ті хто не належали до першої групи повинні були

спускатися в яму з тілами вбитих раніше. Можна тільки припустити які душевні муки притерпали жертви. Люди впевнені в своїй незворотній участі перебували декілька хвилин, а то й більше на місці розстрілу, де чули постріли, а то і на власні очі спостерігали як падають люди. Кульмінації цей жах досягав тоді, коли матері спостерігали за вбивством своїх дітей, або ж навпаки діти за смертю батьків. Перебуваючи в ямі, жертви повинні були дивитись на смерть прямо в обличчя, а потім уже мертвими падали на своїх знайомих [26, с. 87].

У загальному плані, участь поліції в розстрілі ромів Сиваського полягало в арешті певної групи населення, конвоюванні до місця розстрілу та, власне, охорони їх на місці, поки головний злочинець проводить акції винищення.

Загалом, в той роковий день – 6 травня 1942 р., на відстані 10 км від селища, зондеркомандою 10А було страчено, дотепер невідомим есесівцем Карлом, 37 українських ромів: чоловіків, жінок, старих та дітей; там же і було розстріляно велику родину Намазових та бабу Настю [14; 26, с. 202].

Таким чином, опинившись за умов німецької окупації, жителі Сиваського були змушені відчути на собі всі труднощі підневільного життя. Гітлерівцями за короткий час був сформований апарат примусу та контролем за населенням. Українські роми, як і все населення Сиваського, з приходом «нового порядку» сподівались на продовження мирного та розлогого життя, але у німецького командування на це були інші плани. Травень 1942 р. видався дуже важким та жахливим – 37 місцевих жителів було розстріляно за селом, однією людиною. Але політичне життя багате на інші репресивні дії. На рубежі 1942-1943 рр. в Сиваському та районі в цілому, тривала облава проти активної діючого прокомуністичного населення, що могло виражати власну думку. І, звичайно, як добровільні так і примусові відправки до Німеччини на роботи, в загальному контексті по листах остарбайтерів може здаватися,

що все життя було райдужним, але треба розуміти, що умови життя та роботи були різними, і все ж таки, багато з тих хто туди поїхав не бажали повертатися до СРСР. Також, такий чинник як меморіалізація тих жахливих подій є важливою, оскільки можна зрозуміти, що поступово пам'ять втрачається, і ця робота є тим, що зможе допомогти актуалізувати знання та привернути увагу до відносно нещодавніх подій.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ СИВАСЬКОГО

2.1. Встановлення контролю над населенням

Германське командування на території Сиваського активно запроваджувало повне регулювання всіх сфер життя, що вимагало під собою масштабного контролю за всіма категоріями населення Сиваського. Через це, окупаційна влада вимагала внесення до обліку все населення.

Так, влітку 1942 р. Сиваська сільська управа на вимогу німецького командування починає вимагати з колгоспів списки людей, які коли не будь працювали в гірничий промисловості, в особливості їх цікавило останнє місце роботи на Донбасі та люди які мають достатні знання в володінні іноземних мов, звичайно, в пріоритеті була німецька, оскільки, завжди потрібен перекладач, для зв'язку з селянами [7, арк. 20, 21].

Сільською управою фіксувались також родини які утримують не працездатних громадян [6, арк. 26]. Це важливий аспект, так як існували категорії населення, що звільнялися від подвійного податку, тобто того податку, що збирався з індивідуального селянського господарства. До такої категорії входили: інваліди, літні люди за 60 років, вдовиці, або дружини Радянських військовиків за умов відсутності засобів на проживання [32, с. 14]. У зв'язку з воєнним положенням, про дітей, що залишилися без батьків і яким потрібні засоби виживання влада, і небайдужі жителі не забували. Згідно з наказом сільської управи, селянам необхідно було зробити, до 3 січня 1942 р., збір одягу, грошей та продуктів харчування. Всі речі проходять реєстрацію та фіксацію з боку влади [7, арк. 26]. Тобто, за можливості, та для агітаційного підґрунтя з боку нової влади, надавалася матеріальна допомога населенню яке це потребувала, в силу різних причин.

Не забувала сільська управа регулярно фіксувати населення, що проживали в громадах. Так, в березні 1943 р., громада «Южный степ» на вимогу управи надала список людей, що проживало в ній [9, арк. 19, 35]. Не обділялось увагою і евакуйоване населення, за ними також вівся постійний контроль та щоденно оновлювалась інформація. Староста Сиваського Яшко регулярно надсилав повідомлення до громад, в яких зобов'язував надавати інформацію про цю категорію, також важливо було проінформувати старосту про розмір паперу на якому буде здійснюватись облік – документ не повинен бути більше ніж 24x30 см [9, арк. 194]. Це пов'язано в першу чергу з економією писального паперу, якого завжди не вистачало, про це свідчить той факт, що купа документів сільських управ складалася на агітаційному матеріалі, а це підпадало під заборону [10, арк. 265, 271]. Було встановлено, що мешканці, що почали проживати в Сиваському до 1 червня 1942 р. та перебувають на обліку в районній жандармерії або районній шуц-поліції мали змогу отримати вид на проживання. Особи, що з'явилися в селі після 1 червня 1942 р. в обов'язковому порядку повинні встати на облік в тих же право-регулюючих установах і перепроходити реєстрацію раз на місяць. Староста в свою чергу кожного місяця надавав інформацію про евакуйованих. Йому категорично заборонялося приймати і реєструвати цю категорію без попередньої перевірки поліції [32, с. 18].

Арійська теорія, що була покладена в основу німецького нацизму теж знайшла своє відображення в роботі місцевих органів управління. На території Сиваського, керівництво брало на облік населення німецького походження. Українських німців за умови надання доказів, що вони етнічні німці могли прирівняти до «фольксдойче», тобто до німецьких національних меншин. Ці сім'ї мали отримувати привілеї. В цьому контексті, слід загадати Марію Зіменс – дружину німця Андрія Зіменс. В роки окупації Андрій був евакуйований на схід. Марія залишилась в Сиваському з 5 неповнолітніми дітьми, через що вона була

змушено звернутися до окупаційної влади для надання їй сім'ї допомоги. Їй був назначений спеціальний пайок, як німецькій родині, який вона отримувала в магазині за розрахунок готівкою. Родина Зіменс була зареєстрована як німецька родина в громаді фольксдойч, і як інші німецькі родини звільнялась від податку. В 1944 р. Радянською владою їй було інкриміновано підозру за статтею 54-1 «а» КК. СРСР – зрада Батьківщині. І тільки 31 серпня 1989 р. було постановлено, що дії М. Зіменс не містять ознак злочину, передбачених цією статтею [13, арк. 37, 38].

2.2. Українізація соціальних інститутів та освіти в Сиваському

З самого початку окупації, окупанти використовували національні подразники для впливу на українців. Першим фактором стало відновлення заборонених радянською владою інститутів. Зокрема, було повернуто право свободи віросповідання [5, арк. 2]. Другий фактор – українізація місцевих органів влади. Було виголошено, що в місцевих управах мова повинна бути виключно українська, хоча основна маса документів виконана російською мовою. Також досить часто ознака «Українська» прописувалась у назві районних управ служб безпеки. Спекулювання на національних почуттях дійшло до того, що Сиваська районна управа отримала власну печатку на котрій було зображено тризуб [7, арк. 160].

В роки окупації в селі діяв театр. Незважаючи на те, що антирелігійна пропаганда була заборонена театр ставив провокуючи п'єси. 23 січня 1943 р. відбулася постановка п'єси М. Гоголя "Простак", де різкого критикувався образ дяка. Виходячи з цього, староста І. Ручко наказав: *«При підборі п'єси - необхідно узгоджувати це питання з Інспектором Народної освіти Молчановим С. В. Це ж стосується і щодо пісень, виступів клоуна і т. п.»* [5, арк. 2].

Зміст п'єс, пісень та іншої творчості у загальній вечірній програмі театру та школи знаходилися у відомстві інспектора шкіл району С. Молчанова, директора театру В. Парамонова і режисерки – А. Белавіної.

Не забували і про освіту на селі. В січні 1943 р. почався набір молодиків віком від 18 до 30 років в ремісниче училище, після навчання якого мали право займати посади керівників українських підприємств [9, арк. 6]. Також, за 3 місяці до звільнення Сиваського від нацистів та їх прибічників 10 липня 1943 р. в Сиваській агроконторі проходили курси для бухгалтерів. Курсантам потрібно було взяти продукти харчування та спальне приладдя на 15 діб [8, арк. 497]. Незабаром, 13 липня 1943 р., відділ пропаганди Генічеського Гебітскомісаріату зобов'язав інспектора шкіл по Сиваському району С. Молчанова підготувати приміщення для середньої школи (5-7 класів). Таким чином, бачимо, що в умовах окупації не було повністю перервано навчальний процес [5, арк. 5].

Отже, з приходом, гітлерівські ставленики відразу почали насаджувати нові правила для населення, яке, на думку нової влади, повинне було активно йти на співпрацю з германським керівництвом. Але, щоб убезпечити себе від активного пробільшовицького елемента було встановлено систему наглядів та обліків населення, над яким вівся постійний нагляд. За новим порядком почали, а деякі продовжили діяти соціальні інститути. Ті категорії населення які потребували допомоги від влади, мали право офіційно оформитись та отримувати знижки, додаткові продуктові пайки та інші товари першої необхідності, звичайно, що все залежало від обстановки на фронтах війни. Також, освітній процес, який повністю не було прервано.

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІЧНЕ ТА ТРУДОВЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ СИВАСЬКОГО

3. 1. Економічне життя на селі

У маніфесті німецького військового командування 1941 р. було оголошено, що колгоспи та радгоспи будуть ліквідовані та перейменовані у громадські господарства та народні господарства відповідно в яких працювали селяни. МТС з цього часу переходить під керування Німецької влади. Цей маніфест побудований на палких висловах, щоб підняти дух селянству, для прикладу, розглянемо такий уривок: *«Ми відвертаємось від колективної системи. Царат, реакціонери й землевласники – поміщики не вернуться вже ніколи»*. Також, що не мало важливо – відбувся перехід від колективної до індивідуальної форми власності [11, арк. 1].

Гітлерівці приділяли багато уваги облікам, тому поставили собі за мету взяти на облік, також, все, що представляло цінність для нового режиму. У січні 1942 р. почався вестися загальний облік майна, що перейшов до гітлерівців. Для цього колгоспи повинні були надати данні про посівні площі, обсяги посівного матеріалу, наявність поголів'я всіх видів тварин. Остання група була настільки важливою, що надавалися спеціальні розпорядження про окремий облік тварин, та будь-які дії з ними повинні були узгоджуватися з сільською управою, оскільки це був надзвичайно важливий ресурс. У Сиваському облік всіх видів тварин відбувся 15-16 січня 1942 р., для цієї події були мобілізовані всі рахівники колишніх колгоспів та грамотні переписувачі. Здача результатів перепису до райземуправ припала на 17 січня 1942 р [4, арк. 169]. Так всіх коней, що були в наявності у підприємств та установ треба було переписати і вказати їх реальних власників якщо вони знаходяться

у тимчасовому користуванні. Проте виходячи з того, що для нового режиму головною цінністю була, як вказувалося вище, робоча сила та те, що може бути в подальшому використане на благо Німеччини, то саме її облік і, що найголовніше благонадійність були головним завданням для контролю [32, с 17].

Задля підтримки в належному стані облікованих тварин, за ними вівся постійний контроль як з боку сільської управи так і громади [7, арк. 64]. Для прикладу, 20 липня 1942 р. в Сиваському втекли з під нагляду лошата з тавром №8, влада прийняла всі міри по пошуку лошат, і фіксували будь-яку інформацію про них, головне те, що якщо вони будуть в когось виявлені, то він буде покараний по законам воєнного часу [4, арк. 7]. З цим було все надзвичайно суворо, оскільки обласне сільськогосподарське командування вимагало звітність по тваринництву, яке складалось громадськими господарствами та відправлялось до агроконтори 1 числа кожного місяця. Якщо ж, звіт складений не вірно, не відбивав дійсну кількість тварин і птиці громадських та індивідуальних господарств або ж звіт надсилався невчасно, то керівництво громадських господарств підпадало під штраф [4, арк. 32].

Разом з цим, окупаційна влада почала розуміти важливість розширенню розвитку вівчарства на території України, тому Генічеська районна управа наголосила на тому, що регіон буде займатися розведенням овець, через це, під заборону потрапило забій овець на м'ясо, якщо ті були фізично здорові, а вагітним вівцематкам потрібно буде створити кращі умови по утриманню та годуванню. Цікаво, те, що гітлерівці настільки загорілись розвитком вівчарства, що овець за наказом коменданта охороняли бойові військові частини [4, арк. 164]. А для тих, хто вирішив тримати овець в індивідуальному господарстві під категоричну заборону потрапила їх стрижка на дому. Тому, стрижка повинна виконуватись тільки на громадському дворі майстром, а вовну

описати в документі з зазначенням інформації про власника, скільки кг отримали з вівці. Аналогічна ситуація відбувається і з громадськими вівцями, після чого вся вовна здається в Сиваське сільпо [9, арк. 178]. Отже, можна стверджувати, що нова влада з самого початку взяла під свій тотальний контроль тваринництво, адже починаючи з січня 1942 р. коли були проведені обліки, населенню заборонялися як продаж так і обмін рогатої худоби [32, с. 15].

Черговим постало питання про організацію сплати населенням та господарствами податків. Податок треба було сплачувати до держбюджету щодавно 10, 20, та 30 числа кожного місяця [33, с. 211].

Нова влада починає запровадження системи натурального або продуктового оподаткування, в сенс якого закладалося в обов'язковому порядку здавати частину продовольства державі, до цього він мав право на життя в продовж 1921-1923 рр. в Радянській Росії. Натуральні податки можна розрізнити на різні сфери, наприклад, податки на різні галузі рослинництва. Потреба в овочах та фруктах вже у січні 1942 р. призвела до вимоги стимулювати дане виробництво [36, с. 181]. Згідно з затвердженням на 1943 р. Сиваською комендатурою сільгоспланом про здачу агроконторою овочів державі було встановлено наступне: 1) Картоплі – 6 ц. 2) Моркви – 0.5 ц. 3) Огірків – 0.5 ц. 4) Капусти – 3 ц. 5) Цибулі – 0.5 ц.; помідори хоч і вписані в документ, але кількість не зазначена. При здачі овочів, ті повинні бути найвищої якості [8, арк. 423].

Влітку 1942 р. починається реалізуватися план здачі державі ягід і фруктів. Сільські старости повинні проінформувати всі двори, що мають насадження полуниці. Згідно з планом до здачі підлягають 10 кг із сотки. Також фіксувалися всі полуничні плантації. Невиконання всіх вказівок розцінювалось як саботаж. Для заохочення населення щодо розведення полуничної справи ягоди пропонувалось здавати до сільпо за ціною 4 крб./кг.

Приділялась увага і соціально незахищеним. Родинам інвалідів, літнім людям за 60 років, вдовам надавалась знижка в розмірі від 25% до 40% від суми нарахованої натуральної здачі. Розмір знижки мав право встановлювати тільки староста з наступним затвердженням у комендатурі.

Регламентувалася здача державі й зерна. Якщо, при обляві населення було виявлено, а як правило виявляли, надлишок зерна його негайно описували і наказувалось здати весь надлишок за 48 годин. Залишити дозволяли тільки певну норму для годування худоби. За невиконання наказу передбачалося експропріація майна [4, арк. 67].

Активно організовувалась на селі окупаційними органами і натуральна здача в сфері тваринництва. Для цього існував свій регламент, щодо здачі і сформована система заохочень.

За вказівкою Держкомісара України від 3 жовтня 1942 р. про забій худоби та розпоряджень Ортскомендатур від 25 жовтня по регіону населенню було дозволено різати свиней для власного споживання, але незабаром забій для власних потреб потрапив під заборону.

На початку 1943 р. в Німеччині вирости потреби в продуктах харчування, що змусило підвищити систему заохочень щодо утриманню свиней в приватних господарствах. Вартість зданої свинини коливалася у межах 2-2,6 крб. за кілограм. Для здачі державі, свиня повинна мати не менше 70 кг. ваги [9, арк. 266]. При здачі свині для потреб армії вагою не менше 90 кг власнику, крім права на забій однієї свині, обіцялось отримання премії у вигляді картки на купівлю товарів першої необхідності, такі як: 1 кг цукру, 1 кг солі, 0,25 літрів горілки і 10 коробок сірників.

Потрібно зазначити, що румунські військові частини вели себе доволі свавільно і, вочевидь, між румунськими військовиками та місцевими жителями виникали конфлікти, які можна було вирішити тільки за втручанням німецької комендатури. Так, для прикладу,

румунські солдати дозволяли собі експропріювати домашню птицю, як правило, курей. О. Фалько пригадує: «...мені бабусі розповідали, що румуни як вкрадуть курей, відкрутять їм голови, а потім йдуть по вулиці й співають пісню: “Бабка – лулу-лулу, а курка куру-куру”» [16]. Тобто, можна відразу прослідкувати відношення військовиків до цивільного населення.

Починаючи з січня 1942 р. розгортається планомірна здача великої рогатої худоби для німецької армії. Господарства за вимогами повинні були здати: корів більше ніж 300 кг середньої вгодованості та овець більше 30 кг. За невиконання здачі худоби у вказані терміни тягнуло за собою суворе покарання. У цілому, населення досить активно виконувало м'ясний натуральний податок [36, с. 188].

З моменту окупації активно налаштовувалась система збору молока з приватних господарств. У листопаді 1941 р. обсяги молока, що власники здавали були низькими. Першим кроком нового порядку щодо виготовлення молокопродуктів стала вимога здавати на маслозаводи 50 % молока. У січні 1942 р. норма здачі молока на удійну корову у домогосподарствах встановилась у розмірі 35 л. Наднормовою здачею молока вважалось 275 л. з жирністю 3.8 % за перше півріччя [9, арк. 266]. Для тих хто вирішив, що можна обійти наказ у 1941 р. запроваджувалась штрафна надбавка у розмірі 20 л. з корови. За невиконання цих вимог дії розцінювались як саботаж [36, с. 189].

Під тваринний податок потрапили і ховрахи, точніше їх тушки. Так за 100 кг. тушок ховрахів влада розраховувалась готівкою – 15 руб [9, арк. 266].

Відповідно, з молочним податком, тваринництво обкладалось натуральним податком на птахівництво. Податок накладався на птицю і яйця. Яйця здавались як державі, і як добровільні, звичайно на вимогу влади, внески для «непереможної німецької армії». На рік потрібно здати 400 шт [9, арк. 136]. Для збору яєць виділялася з кожної громади

людина, яка власне і збирала податок кожна в своїй громаді. Посада називалась – складальник, перед самим збиранням податку, людина проходить інструктаж, тільки після цього вона має право збирати яйця по подвір'ям і одночасно вести точний реєстр курей, і на місці здійснювати готівковий розрахунок. Після чого складальник звітується перед сільпо [8, арк. 495]. Якщо, робітник всю свою заробітну платню віддасть на користь громаді, йому буде зараховано по 1 трудоводню за дні виконання плану по збору податку [8, арк. 494]. Утім, населення не, дуже, сприйняло збирання яєць для держави. Це видно по заклику керівника сільського господарства до всіх громад Сиваського, в якому говорилось про невиконання плану по збиранню податку, і населенню треба поставитись до цього більш серйозно, або їх дії будуть прирівняні до саботажу [8, арк. 575].

Підпало під обкладання натуральним податком і бджільництво. Здача меду і бджолиного воску державі ретельно контролювалась. Індивідуальний господар мав здати 5 кг. меду від бджолоїної родити, та 10 кг. для громад відповідно [9, арк. 266].

В загальній складності, гітлерівці ще в ході завоювання території почали здійснювати організацію системи натурального оподаткування місцевого населення. Було проведено ретельний та вибірковий облік всіх сфер господарських виробництв [36, с. 194].

Влада всіляко намагалася допомогти армії, для цього громада було дозволено продавати військовим частинам рогатий скот, але були деякі обмеження: продавати можна не більше 3 корів і вагою не менше ніж 120 кг [4, арк. 86]. Також, в січні 1942 р., для утримання військової частини і лазарету, було організовано здачу яєць. Норма здачі була наступна: колгоспники, робітники і службовці, котрі мають курей, в січні місяці повинні здати військовому командуванню по 5 шт. яєць з кожного подвір'я. В лютому – 10 шт. В березні – 15 шт. За січень, так

звана яйцездача, повинна бути закінчена не пізніше 31 числа 1942 р., а наступні яйцездачі не пізніше 15 числа кожного місяця [4, арк. 182].

Слід наголосити на тому, що німецьке військове командування села роз'їжджало не на чомусь не будь, а на кращих конях віком від 4 до 12 років [4, арк. 189].

3.2. Трудова буденність в окупації

Звернемо увагу на пропагандистські заклики німців, щодо організації трудового ладу. Як правило, в них описані бойові досягнення нацистської армії на східних фронтах війни. У маніфесті німецького військового командування 1941 р. сказано, що *«німецькі війська визволили Вас з лабет цього страхіття. Ця могутня, непереможна сила німецьких військ дає Вам повну запоруку, що більшовизм не повернеться сюди вже ніколи. Найважливіше завдання – це зібрати жнива...»* [11, арк. 1]. Маніпулюючи захистом від більшовизму, та світлою єдністю між німецьким та українським народами гітлерівці агітують до все селянської посівної компанії, яка почнеться весною 1942 р. Такою ж риторикою окутана відозва до українців від Генічеського гебітскомісара: *«Весь германський народ до останнього чоловіка і останньої жінки допомагають в цій боротьбі в якості солдата на фронті чи на своїй роботі на батьківщині. ...Ваш борг взяти участь в цій боротьбі та відновленні своєї країни своєю працею».*

Граючи на почуттях та українській ідейності німці стимулювали неабияку співпрацю з населенням. Тому за наказом від 19 грудня 1942 р. вводиться трудова повинність на окупованих Східних областях. Все населення Сиваського, котре народилось в 1920, 1921, 1922, 1923, 1925 і 1926 рр. повинне було пройти реєстрацію для роботи в області Генерального Комісара Криму. Наголошувалось, що прийти на реєстрацію потрібно в назначений час та в охайному вигляді. Вочевидь, тут зіграв фактор німецької педантичності. Згідно наказу від 16

листопада 1942 р., населення яке не виконало дане розпорядження могли піддаватись каторжним або тюремним ув'язненням. Також це стосується і тих, хто утримують чи переховують призовних громадян від виконання обов'язкової трудової повинності. Порушення трудової повинності розцінюється Германським урядом як саботаж щодо держави та найсуворіше переслідується законом. Був затверджений план явки на реєстрацію, за яким днями та часом явки в Сиваському були з 27 липня по 1 серпня 1943 р. з 08:00-16:00, а місцем Сиваська районна управа [9, арк. 328]. Це зроблено, щоб тримати населення під тотальним контролем та виконати одне з своїх завдань – організація праці.

Але, Сиваське населення не сприйняло відозву Гебітскомісара, в результаті чого з'явився не достаток в організації праці, а саме: населення 1920-1926 року народження не з'явилися на роботі, крім того, не вийшли їхні родичі [9, арк. 329].

Усвідомлюючи це, та те що реорганізація колгоспів потребує більше часу на організацію роботи, тому керманічі Сиваської районної управи запланували проведення весняної посівної кампанії 1942 р. вони намагалися підкреслити всю важливість покладеного завдання [32, с. 9].

Тому, за декілька днів до весняної посівної кампанії Сиваська районна управа агітує до мобілізації всіх трудових ресурсів, акцентуючи увагу, що тільки разом можна швидко досягти цієї мети. В Сиваському районі на обліку перебували більше ніж 500 інвалідів, літніх людей, також на обліку перебували підлітки 13-14 років, робітники і службовці, що перебувають на пайку мають можливість покращити своє матеріальне становище виконуючи ту чи іншу роботу, яку може запропонувати старости громад. Мотивацією для них слугувало повторне призначення на пайок [9, арк. 97]. Для чіткої сегрегації працездатного населення від непрацездатного, новий режим ввів картку непрацездатності. У цій картці записувались дані особи, причину непрацездатності, режим, на котрий термін звільнено від роботи.

Примітно, що установа на якій працював непрацездатний виплачує йому лікарняні, а держава виділяє продуктовий пайок [7, арк. 160, 162].

Готуючись до важливої події весни 1942 р. – посівної кампанії, муніципальні владні органи 3 січня провели ряд нарад, де було зібрано всіх старост і голів господарств, які повинні були мати при собі план щодо весняної посівної: площа посівів, наявність посівного матеріалу, стан матеріально-технічних баз та трудова дисциплінованість робітників [34, с. 143]. Трудовою дисципліною влада зайнялась перед самими посівами, щоб селяни розуміли важливість всіх дій.

Прагнучи досягти найвищого рівня працездатності населення, на підставі Постанови німецького керівництва про новій земельний лад, про збільшення присадибної землі Сиваська сільська управа повинна приділяти уваги і добиватися такого, щоб все працездатне населення було зайняте працею на полі і в садибах, щоб надалі цілком позбутись марнування часу та гулянок по вулицях у робочій час [32, с. 10].

15 квітня 1942 р. капітан фон Шак звертається до всіх старост колгоспів для подальшої поінформованості населення, що в наслідок сурової зими замерз весь хліб, катастрофічна нестача пального та тяглової сили очікується осінній голод. Тому, задля запобіганню голоду все населення Сиваського повинно прикласти всі зусилля для весняної кампанії, при цьому особисті інтереси потрібно відсторонити на задній план. Під час проведення посівної кампанії 1942 р. передбачалось: 1) кожен селянин який цінує працю повинен надати свою тяглову силу (корову чи коня) на період посівної кампанії, при цьому сам повинен з'являтися на польовій роботі; 2) Основна робота повинна починатися зі світанку і до пізнього вечора у будні, вихідні і святкові дні; 3) Організація харчування на полі, як для працівників, так і для худоби. Годування коней на ділянці проходила з 10:00 – 11:00 годин ранку за Берлінським часом, тобто стрілку на годиннику потрібно перевести на

годину назад. З 15:00 – 16:00 проходив обід для всіх колгоспів; 4) Корови на полі повинні змінювати один одного 2-3 рази на день; 5) За мінімальний пропуск – штраф в сумі 100 крб. Більш серйозний пропуск тяг за собою побиття палко чи конфіскацією корови або меблів. За повне ігнорування виконання трудової повинності в полі дії будуть розцінені як саботаж, а право на покарання фон Шак залишає за собою. За словами самого фон Шака всі ці дії спрямовані на відтермінування голоду та суворість цих наказів дії лише на період посівної кампанії [4, арк. 36].

21 квітня 1942 р. капітан фон Шак надсилає всім старостам колгоспів подальші вказівки щодо посівної кампанії: 1) В обов'язковому порядку 1 кінь повинен зорати 1 га. землі. Досягти цього можливо якщо сіяти на торішньому пару; 2) Поле повинно бути оброблене всіма сіялками, що є в наявності, при цьому до сіялки потрібно прикріпити борону чи ціпок; 3) якщо, ґрунт твердий – сіяти руками; 4) боронувати тільки коровами, якщо староста дав дозвіл на борону конями він буде оштрафований; 5) коні, що не використовуються, повинні готувати поле під бавовну. Головне завдання стояло це засіяти торішні поля [4, арк. 8].

Працювати змушували і в святкові дні, оскільки вважалось, що трудолюбивий селянин повинен відмовитись від відпочинку, але були винятки. У 1942 р. вихідні дні гарантувалися на такі свята: свято Нового року – 1 січня, свято Пасхи – 5-6 квітня, День праці – 1 травня, День Святої Трійці 24-25 травня, Різдво Христове – 25-26 грудня [32, с. 10].

Німецькі коменданти і допоміжна поліція спостерігали за роботою, і застосовували фізичні покарання до тих хто працював не продуктивно. Комендант фон Шак завжди був присутній на земельних ділянках де працювало населення. Під час оглядів він був з біноклем та разом із перекладачем. Виявляючи він під'їжджав і особисто бив їх.

Жителі розповідали такий випадок: *«На полі колишнього колгоспу ім. Шевченко був посіяний баштан який вродив непогано. Приїхавши на баштан, фон Шак спитав – чи ніхто не краде кавунів? Староста*

відповів, що трапляється. Тоді фон Шак наказав по обидва кінці поля поставити шибениці та вішати на них всіх хто попадеться» [28, с. 9].

За дозріванням насіння негайно встановлювався контроль, а в разі його стиглості населення приступає до щоденного збору врожаю [4, арк. 50].

У літку, Сиваське починає підготовку до збиральної кампанії, а саме з 16 червня 1942 р. коли сільгоспкерівник по Генічеському округу німець Тімм оприлюднює наказ № 1: «Про підготовку до збиральної по громадським господарствам Генічеського району». За цим наказом, сільгосп Комендатура наказує всім земельним органам, таким як МТС та громадські господарства провести наступні дії: 1) До проведення збиральної кампанії повинні бути готові всі трактори та комбайни; 2) Якщо, виникають неполадки, то до 25 червня потрібно провести ремонти техніки, а громадські кузні повинні виготовити запчастини для кінного транспорту; 3) Керівники громад повинні вилучити на час збиральної кампанії невеликий інструмент у селян, як то серпи; 4) привести до ладу всі зерносклади; 5) Звести до мінімуму внутрішнє використання тягової сили і переключити її на збиральну кампанію, при необхідності виготовити весь кінний інвентар [4, арк. 33]. Під час збиральної кампанії були введені деякі привілеї, але, скоріш за все, вони були викликані необхідністю. Робітникам під час збирання врожаю держава виділяла олію, також відбувався забій худоби з розрахунком 50 кг. живої ваги на 1000 га. наявної землі [8, арк. 576].

Період збиральної кампанії вимагав від громад залучення всього вільного від роботи населення, в тому числі учителів з школярами. Під час роботи їм будуть нараховані трудовні за існуючими нормами та видаватися хліб. Під час робіт фіксувалися відпрацьовані трудовні, потрібно звернути увагу й на те, що підраховували трудовні не тільки для працюючих на полях, але й для худоби. В збиральний період

категорично заборонялося використовувати наявну тяглову силу в приватних цілях [9, арк. 281, 342, 343].

Незадіяні у посівній чи то збиральній кампаніях молоді люди повинні бути задіяні при ремонті профільних шляхів, при приведенні місцевості у належний стан, при озеленінні території тощо. Передбачалася організація окремих бригад чоловіків та жінок по 20-30 осіб [32, с. 10].

Згідно вказівкам Сиваської районної управи профільні дороги повинні зберігатися в гарному стані, оскільки дорогами ходить кінний транспорт. Тому дорожні бригадири слідкували за станом своєї ділянки, і в оперативному порядку проводили ремонт шляхів. Вся відповідальність за збереженням доріг лежить на бригадирах. Звільняти та наймати нових дорожніх робітників міг тільки начальник дорвідділу, навіть староста не мав права звільняти дорожніх бригадирів [9, арк. 10]. Окрім слідкування за станом доріг, ще до функцій дорожніх бригад входило насадження дерев та прополка рослинності вздовж профільних доріг, також до функцій можна віднести ремонт мостів [9, арк. 264, 265]. Але, можна зробити висновок, що з часом бригади абияк слідкували за станом дорожнього покриття, адже після дощів його могло розмивати. Згідно наказу № 35 по Сиваському району від 4 червня 1943 р. на вимогу районного сільгоспкерівника Морка, в терміновому порядку дорожні бригади повинні були відремонтувати профільні шляхи, та дорожні будки при цьому дороги тримали під охороною [9, арк. 102, 103].

Після збиральної кампанії безпосередня охорона від псування, крадіжок і вогню зернових культур покладалась на старост громадських господарств. Для виконання цих завдань вони могли залучати всіх членів колгоспу або всіх робітників радгоспу. За порушення визначених норм зберігання і відпуску встановлювалось покарання – позбавлення волі терміном не менше, ніж на 2 роки. При недбалому виконанню своїх обов'язків або саботажу могла бути

присуджена смертна кара або грошовий штраф у необмеженому розмірі [35, с. 178]. Але все ж таки, страшним руйнівником вважався вогонь. Задля унеможливлення виникнення відкритого вогнища були сформовані протипожежно-охоронні бригади, які слідкували за станом протипожежного приладдя і при цьому охороняли зерно від зазіхань [4, арк. 83]. Пожежні бригади за свою службу отримували зарплатню, але виникає цікава ситуація, пожежним бригадам тих громад котрі не мали пожежної машини – трудодні не нараховувались, а ті громади, що мали на утриманні пожежні машини, їх пожежні бригади отримували 10 трудоднів [9, арк. 100]. 1 липня 1943 Сиваський район отримав свого районного Начальника протипожежної охорони – Кіндрата Лужецького. Під час збиральної кампанії активно використовували пожежників [9, арк. 263]. Так, пожежні бригади використовували для періодичної перевірки на полях, та при необхідності, в присутності людей мали право на підпал бур'яну на полі. Пожежні дозори, як їх ще інколи називали, перед відправкою техніки на жнива перевіряли її стан. До роботи не допускалась техніка на котрій були виявлені втрати паливно-мастильних матеріалів з баків та труб. Також, пожежники регламентували розміри стогів сіна та соломи на полі, щоб максимально унеможливити появу вогню [9, арк. 297, 300]. Таким чином роль пожежників була вагомюю, оскільки, тільки вони могли тримати в безпеці найцінніший ресурс – хліб.

Село Сиваське було звільнене з під окупації 31 жовтня 1943 р. силами 248 стрілецької дивізії 4-го Українського фронту [29, с. 243]. Радянські війська провели наступ з боку села Петрівки [28, с. 8]. Під час звільнення селища 29-30 жовтня 1943 р. загинуло 13 військовослужбовців [19, арк. 48, 49]. Радянські війська пішли далі – на Крим. Під час звільнення села, в полон до РСЧА потрапила невідома кількість румунських солдатів. Після звільнення села, та вилучення необхідної інформації з румунських військовиків, їх було зігнано за

селом та за рішенням військово-польового суду розстріляно, наразі місце розстрілу невідоме [16]. *«У нашому дворі... били звідкись наші, чи за селом, а вони (гітлерівці) відстрілювалися і тікали, тікають німці, румуни... Звільняють нас, радісно було, звичайно»* [18]. – згадує сиваський старожил Олександра Максименко. Сиваське було звільнене. Окупація, що тривала 776 днів закінчилася.

Таким чином, можна констатувати той факт, що при новому порядку були застосовні методи примусу і заохочення, для формування відданого ставлення до себе, що було спричинено необхідністю в організації продуктивної роботи сільського господарства та формування лояльно налаштованих прошарків окупованого населення.

Після звільнення Сиваського району від гітлерівців, радянська влада розпочинає оцінку збитків людських та матеріальних ресурсів. Про це зокрема відомо із документів спеціальної Надзвичайної комісії [22, с. 37].

РОЗДІЛ 4

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОКОСТ В СИВАСЬКОМУ: ВИХОВНИЙ ФАКТОР

4. 1. Меморіалізація Голокосту в Сиваському

Збереження історичної пам'яті подій Другої світової війни та Голокосту є наразі важливим завданням оскільки вона формує, передає та зберігає уявлення про події минулого та сьогодення. Наразі прослідковується взаємодія та протистояння історії та пам'яті які виражаються через суперечливе ставлення українського суспільства до подій Другої світової війни. З одного боку – це радянське бачення «народу-переможця», з іншого – це травматичний досвід, особиста трагедія людини, котра стала об'єктом насилля. Ми можемо стверджувати, що сучасне німецьке суспільство пройшло довгий шлях спокутування злочинів нацизму, але для українського суспільства проблема колаборації та участі українців у Голокості є надзвичайно актуальним. Адже, події Голокосту залишаються доволі складними та можуть гостро сприйматися. В Сиваському відбувся геноцид ромів, роль яких залишається, як правило, на маргінесі наукового та суспільного інтересів.

Звернемося, знову таки, до родинної історії Намазових. Після закінчення Другої світової війни в 1945 р. С. Намазов повернувся додому з Ірану, але сім'ю вже не застав. Односельці згадуючи про ті страшні події співчували його утраті та доглядали за могилою розстріляних ромів ще з 1944 р., коли Сиваське вже було звільнене від окупантів. С. Намазов важко переживав втрату першої родини. Як дань пам'яті, кожного року 9 травня та 22 червня Степан відвідував могилу своєї першої родини та гірко плакав, цю традицію він виконував до своєї смерті в 1978 р. [15].

Розуміючи втрату своїх односельчан, на початку 50-х років, силами робітників Сиваської МТС було виготовлено та встановлено пам'ятник на місці розстрілу ромів Сиваського. Виготовленням пам'ятнику зайнявся слюсар Володимир Григор'єв, а огорожу до могили виготовив коваль Іван Данча, який працював учнем у С. Намазова, Іван Холодняк проводив фарбування та розпис малюнків на пам'ятнику [14; 16]. Примітно те, що пам'ятників на місцях розстрілу ромів на території України не так то й багато.

Але історія збереження пам'яті про Голокост в Сиваському не закінчується на встановленні монументу. Сиваські учбові заклади під керівництвом першого директора Сиваської ЗОШ №1 Надії Носенко спробували зібрати максимальну кількість відомостей про той роковий день – 6 травня 1942 р. в єдине ціле. Учнівський колектив разом з директором проводили усноісторичні дослідження, відвідували родину Намазових і давали запитання – скільки в сім'ї було осіб? Де та коли загинули? Де їх було захоронено? Під керівництвом Н. Носенко колектив учнів проводили поїздки на місце знищення своїх односельчан де підтримували зовнішній вигляд могили та пам'ятника. Після смерті Н. Носенко, попервах ініціативу по підтримці зовнішнього вигляду пам'ятника перейняли учні Сиваської ЗОШ №2 під керівництвом Наталії Солодченко. Але, на сьогоднішній день більше 7 років на місце розстрілу учнівські колективи не приїжджають [15].

4. 2. Виховний фактор в закладах загальної середньої освіти

Цією роботою автор хоче актуалізувати знання та нагадати про ті страшні події 40-х років минулого століття, що відбилися на історії селища. Так, як розділ присвячений педагогіці, то автором пропонується одна з форм організації навчання як історична екскурсія.

Екскурсія передбачає наглядне вивчення різних об'єктів, явищ та процесів у природних умовах. Дана історична екскурсія прив'язана за

навчальним планом та відноситься до теми «Друга світова війна» за шкільним підручником.

Учитель зобов'язаний заздалегідь вибрати і оглянути місце й об'єкти, які будуть необхідні для відвідування, і спостереження, в нашому випадку це шлях до монументу та сама могила знищеним ромам Сиваського. Учні повинні під керівництвом вчителя або за його завданнями попередньо ознайомитися з необхідною інформацією. Перед екскурсією обов'язково проводиться бесіда, що стосується правил дорожнього руху. Учитель повинен звернути особливу увагу на те, щоб під час екскурсії учні дізналися сутність проблеми, могли володіти отриманими знаннями та навичками на практиці. Під час екскурсій учні роблять записи, ескізи, можуть вести аудіо, фото та відео-фіксацію. Під час екскурсії вчитель розповідає, роз'яснює, відповідає на запитання учнів і ставить питання.

У освітньо-розвивальному плані історична екскурсія повинна сприяти накопиченню учнями наукових фактів, збагачувати візуальні образи змісту навчального процесу, навчає вмінню помічати, бачити окремий факт, подробиця, деталь, їх місце загальної системи взаємодії явищ, підтримує розвиток спостереження, емпіричне мислення, пам'ять. Екскурсія виховує цікавість, увагу, візуальну культуру, моральне та естетичне ставлення до дійсності. Тим самим відбудеться актуалізація знань, та пам'ять про події війни не буде забутою.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи роботу, можна сказати, що на основі зібраних матеріалів вдалося реконструювати повсякденність населення Сиваського в умовах нацистської окупації. Впродовж декількох місяців роботи було зібрано комплекс джерел та літератури, що висвітлюють життя та діяльність в окупаційний період. Опрацьовано архівні документи, що стосуються Сиваського в роки нацистського порядку, проаналізовано мемуари та спогади жителів Сиваського. Було віднайдено списки бійців РСЧА, що загинули наприкінці жовтня 1943 р. під Сиваським.

Опинившись за умов німецької окупації, жителі Сиваського були змушені відчувати на собі всі труднощі підневільного життя. Німецькому командуванню потрібні були раби системи, тому було запроваджено багато нововведень, все населення повинно було обліковуватись разом зі своїм майном. Дещо не було сприйнято населенням, а частково виконувалось, можна стверджувати, що при новій владі були застосовні методи примусу і заохочення для формування відданого ставлення до себе, що було викликано потребою в організації ефективної роботи сільського господарства та формування лояльно налаштованих прошарків окупованого населення.

Все ж таки, населення Сиваського, з приходом «нового порядку» сподівались на продовження мирного та розлогого життя, але у німецького командування на це були інші плани. До планів нацистського життєвого простору не входили деякі національні меншини. Для ромів Сиваського травень 1942 р. видався важким та не менш жахливим – 37 представників ромського населення було розстріляно за селом, однією лише людиною. Але репресії надалі продовжувались, правда, вже не мали такого бруталізуючого характеру. На рубежі 1942-1943 рр. в Сиваському та районі в цілому, тривала

облава проти прорадянського населення. У цей період було відправлено до Генічеської в'язниці близько 100 чоловік. І, звичайно, не слід забувати про добровільні та примусові відправки до Німеччини на роботи. У загальному контексті по листах остарбайтерів може здаватися, що все життя було райдужним, але треба розуміти, що умови життя та роботи були різними і, все ж таки, багато з тих, хто туди поїхав не бажали повертатися до СРСР. Також, такий чинник як меморіалізація пам'яті на селі є важливим, оскільки можна зрозуміти, що поступово пам'ять втрачається, і ця робота є тим, що зможе допомогти актуалізувати знання та привернути увагу до, ще, відносно, нещодавніх подій.

Обставинне життя за умов нацистської окупації на місцевому рівні, у багатьох випадках, залишається недостатньо висвітленим через ряд причин. Зокрема, через те, що у радянську добу деякі джерела замовчувалися або ігнорувалися. Між тим, саме детальне вивчення місцевої історії може дати нам якнайкраще розуміння повсякденного життя за умов окупації. Адже, історія, навіть, однієї родини це частина загальної історії України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Галузевий державний архів СБУ. – 10092 Афонченко Олександр Павлович. – Спр. № 66. – 473 арк.
2. Голокост в Україні. Кількість жертв по областях // BABYN YAR Holocaust Memorial Center [Електронний ресурс]: https://web.archive.org/web/20171206005822if_/http://babiya.org/byhmc/historical/exploremap
3. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО). – Р1479. – Оп. 1. – Спр. № 118. – 25 арк.
4. ДАХО. – Р1501. – Оп. 1. – Спр. № 10. – 190 арк.
5. ДАХО. – Р1501. – Оп. 1. – Спр. № 61. – 15 арк.
6. ДАХО. – Р1501. – Оп. 1. – Спр. № 70. – 33 арк.
7. ДАХО. – Р1520. – Оп. 1. – Спр. № 71. – 283 арк.
8. ДАХО. – Р1586. – Оп. 1. – Спр. № 35. – 580 арк.
9. ДАХО. – Р1586. – Оп. 1. – Спр. № 36. – 405 арк.
10. ДАХО. – Р1603. – Оп. 1. – Спр. № 3. – 288 арк.
11. ДАХО. – Р1677. – Оп. 1. – Спр. № 1. – 63 арк.
12. ДАХО. – Р2244. – Оп. 1. – Спр. № 68. – 229 арк.
13. ДАХО. – Р4033. – Оп. 7. – Спр. № 350. – 45 арк.
14. За спогадами Зозулі А. Е. та Паскаря Є. А. // з архіву Наталії Солодченко, 2010 рік
15. За спогадами Намазової Р. Я. // з архіву Михайла Домаскіна, 2020 рік
16. За спогадами Фалька О. Г. // з архіву Михайла Домаскіна, 2020 рік
17. Меморіальний центр «Бабин Яр». Інтерв'ю з Зозулею А. Е., 1935 р. н. 2020 рік
18. Меморіальний центр «Бабин Яр». Інтерв'ю з Максименко О. П., 1933 р. н. 2020 рік

- 19.Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації. – 58. –
Оп. 18001. – Спр. 1041. – 57 арк.

Література

- 20.Домаскін М. Д., До історії нацистського окупаційного режиму на Херсонщині: селище Сиваське у 1941-1943 рр. *Хаджибеївські читання: матер. всеукр. наук. конф.*, м. Одеса, 2020. С 26-35.
- 21.Захарченко О. О., Окупаційний "Новий аграрний порядок" на Півдні України (1941-1944 рр.) *Інтелігенція і влада. Серія : Історія*. 2005. Вип. 5. С. 165-175. [Електронний ресурс]: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2005_5_22.
- 22.Злочинства Німецько-фашистських загарбників на Херсонщині / Х.: Наддніпрянська правда, 1948.
- 23.Історія міст і сіл Української РСР: Херсонська область / редкол. О. Є. Касьяненко та ін. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. Т. 26. 688 с.
- 24.Капарулін Ю. В., Голокост євреїв-аграріїв Херсонщини. *Голокост і сучасність*. 2019. № 1 (17). 191 с.
- 25.Книга Скорботи України / за ред.: Херсонська обласна редакційна колегія Книги Пам'яті України, Х.: Олді-плюс; 2003. 526 с.
- 26.Переслідування та вбивства ромів на теренах України у часи Другої світової війни: Збірник документів, матеріалів та спогадів / уклад. М. Тяглий. К.: Український центр вивчення історії Голокосту, 2013. 208 с.
- 27.Погорелов А. А., Південь України в початковий період Великої Вітчизняної війни. Червень 1941 - листопад 1942 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К., 2008. 20 с.
- 28.Сиваська селищна бібліотека. Довідка про населений пункт Сиваське Новотроїцького району Херсонської області. 11 с.
- 29.Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». К.: Аеростат. 2014. 324 с.

30. Цибуленко Г. В., Історія повсякденності українського села в умовах окупації (за матеріалами фонду Р-1520 Сільські управи Херсонщини). *Історія в документах: Збірник наукових доповідей архівних читань*. Х., 2012. С. 29-35.
31. Цибуленко Г. В. Окупаційний режим за матеріалами фонду р-1520 – сільські управи державного архіву Херсонської області. *Культурологічний вісник* : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. З., 2012. С. 15-20.
32. Цибуленко Г. В. Формат і механізми «Нового порядку» окупаційної влади на Херсонщині 1941–1944 рр. *Південний архів. Історичні науки* : Зб. Наук праць. Херсон., ХДУ, 2010. С. 252–265.
33. Цибуленко Г. В. Формування нової податкової системи на Херсонщині в умовах окупації 1941–1944 рр. *Scriptorium Nostrum*. 2014. С. 210–225. [Електронний ресурс] : [сайт] Херсонський державний університет. Наукові збірки. Режим доступу : sn.kspu.edu.
34. Цибуленко Г. Організація польових робіт окупаційною владою на Херсонщині у 1941 – 1943 рр. *Scriptorium nostrum*. 2016. С. 141-164. [Електронний ресурс]: http://nbuv.gov.ua/UJRN/scno_2016_3_10
35. Цибуленко. Г. В. Облаштування окупаційною владою управління колективними аграрними господарствами на Херсонщині у 1941-1942рр. *Scriptorium nostrum*. 2016. С. 171-186
36. Цибуленко. Г. В. Система натурального оподаткування на Херсонщині в умовах окупації 1941- 1944 рр. *Scriptorium nostrum*. 2015. С. 177- 198
37. Цибуленко. Г.В. Нові елементи культурного простору селянства Херсонщини в умовах окупаційного режиму 1941–1944 рр. *Культурологічний вісник*: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. З., 2015. С. 45-51.

ДОДАТКИ

Додаток А

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Домаскін Михайло Дмитрович,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залюкувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

22.03.2021 (дата) (підпис) Михайло Домаскін (ім'я, прізвище)

Рис. А. 1. – кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти ХДУ Домаскіна М. Д.

а

б

Рис. Б. 1. а, б – сатиричні плакати СРСР початку Німецько-Радянської війни на котрих гітлерівці зображені в антропоморфічному вигляді.

Рис. В. 1. Печатка Сиваської районної управи Запорізької області періоду гітлерівської окупації.

а

б

Рис. Г. 1. а, б – обгортка від цукерок, які виготовлялися в Сиваському. На таких обгортках оформлювалися офіційні документи в період окупації.

Рис. Д. 1. Один із прикладів німецької агітації в Сиваському.

ВОЗЗВАНИЕ

Украинцы

Германское правительство и его союзники ведут в течении многих месяцев истребительную борьбу против советского режима, но не против украинского народа. Тысячи солдат отдали свою жизнь во имя этой борьбы. Весь германский народ до последнего мужчины и последней женщины помогают в этой борьбе в качестве солдата на фронте или своей работой на родине.

Украинцы, и Вы рады освобождению от советского ига, Ваш долг поэтому принять участие в этой борьбе и в восстановлении страны своей работой. Этим Вы не только докажете Вашу благодарность, но внесете Вашу долю для достижения победы, к чему Вас обязывает Ваша родина и Ваша семья.

На основании распоряжения о наедении трудовой повинности в занятых Восточных областях от 19. 12. 42 г., настоящим призываются все лица мужского и женского пола, родившиеся в 1920, 1921, 1922 и 1926 годах на регистрацию для работы в области Генерального Комиссара Крыма. Наравне с этим должны также явиться и родившиеся в 1923 до 1925 годах, а также и те лица, которые не явились на последнюю регистрацию.

Все они должны явиться независимо от занятия или работы в каком нибудь учреждении, по плану явки, в точно назначенное время и в опрятном виде. Госямени и общинные хозяйства должны явиться все сразу.

Необходимо захватить с собой все личные документы, паспорта, фотокарточки, свидетельства об освобождении.

Особенно указывается на то, что те лица, которые при предыдущих осмотрах явились и получали отсрочку, но не получили надлежащего свидетельства об осмотре, должны также явиться на осмотр.

Согласно § 6 проводимого третьего распоряжения от 16. 11. 42 года лица, не исполнившие этого распоряжения будут наказаны каторжным или тюремным заключением. Также подвергаются наказанию лица, удерживающие призывных от исполнения ими трудовой повинности (явки и осмотра). Обращаю особое внимание на то, что нарушение трудовой повинности будет считаться саботажем в отношении Государства и строжайше преследоваться законом.

Учреждения и предприятия не имеют права держать на работе служащих вышеуказанных годов после 31. 8. 1943 года без наличия надлежащей справки о действительном прохождении осмотра.

ПЛАН ЯВКИ

Область явки	День явки	Место явки	Время
Генеральский город и район	29. 7.—1. 8. 43.	Генеральск, поликлиника	8—16 час.
Сивашский район	29. 7.—1. 8. 43.	Сивашская районная управа	8—16 час.
Ново-Троицкий район	29. 7.—1. 8. 43.	Ново-Троицкая районная управа	8—16 час.

Долженствующие явиться помогайте все возрождению Вашей родины
Генеральск, 22 Июля 1943 г. Гебитскомиссар

Рис. Е. 1. Звернення Генічеського Гебітскомісаріата до населення,
22.06. 1943 р.

Рис. Є. 1. Намазов Степан Омелянович (сидить на передньому плані) зі своєю родиною в післявоєнний період.

Рис. Ж. 1. Пам'ятник на місці розстрілу ромів 6 травня 1942 р.

Фото 2020 р.

Рис. 3. 1. Олександр Афонченко шуц-поліцай Сиваського, пізніше в.о. начальника Сиваської районної шуц-поліції.

Рис. И. 1. Фото з листа остарбайтера до Сиваського у 1943 р.